

Бейшеев Төлөгөндүн “Педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөнүн методикасы” деген аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча, педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата

РАСМИЙ ОППОНЕНТТИН ПИКИРИ

Изилдөө үчүн тандалып алынган теманын актуалдуулугу.

Келечекте башталгыч класстын мугалими боло турган педагогдук адистигинде окуган студентке бүгүнкү күнгө шайкеш келген социалдык-коммуникативдик муктаждыктарга, ар кыл турмуштук кырдаалдарга, педагогдук мамилелерге ылайык түрлүү темада кыргызча так, туура, орундуу, адептүү, логикалуу, аргументтүү сүйлөшө билүүнүн, маектешүүнүн, кыргызча пикир алышуунун, социалдашуунун риторикалык-адептик ыкмаларына окутуп-үйрөтүү маселеси келип чыгууда. Бул көз караштан алганда, педагогикалык багыттагы жогорку окуу жайлардагы кыргыз тилин окутуунун деңгээлин жогорулатуу менен анын мазмундук жагын байытуу, тереңдетүү жана аны коомго жана адистигине пайдалуу предметтердин бирине айландыруу студенттердин, келечектеги педагог адистердин кыргызча кебин байытуу ишине түздөн-түз байланыштуу.

Башталгыч мектепте кыргыз тилин окутууда өзүнүн керектүүлүгү, татаалдыгы, ар тараптуулугу менен өзгөчөлөнгөн сөздүктөр аркылуу кыргызча кебин байытууга үйрөтүү, дегеле, кыргыздын кеп байлыгын педагог адистерге үйрөтүүнү кайрадан жандандыруунун зарылдыгы пайда болууда. Эне тилибиздин морфологиялык форма-категорияларын, тыбыштык түзүлүшүн, сөз маанилерин жана синтаксистик конструкцияларын камтыган кыргыз тилинин сөз айкаштарынын, сөз берметтеринин, сүйлөө маданиятынын кереметтүүлүгүн, нарк-насилин, барк-баасын биз элдик санат-насыят, термелерден, макал-лакап, табышмак, учкул сөздөрдөн баштап, «Манас» эпосу аркылуу, ошондой эле, бардык жүрүм-турум, сүйлөө адебине чейин жазылган Жусуп Баласагындын “Куттуу билим” дастаны сыяктуу чыгармалар аркылуу, ошону менен бирге, эле ар кыл типтеги сөздүктөрдүн үстүнөн иштетүү менен окутуп-тарбиялоого болот. Студенттин эстетикалык табити өсүп, эмгекти сүйүүгө адамдарга туура мамиле жасоого, адептүүлүккө үйрөтөт.

Кара сөз менен жазылган чыгармадагы сөздүк менен иштөө татаалыраак. Сөздүк жумуштарын үзгүлтүксүз алып баруу менен мугалим окуучуларды чыгармачылык ишке үйрөтүүдө сабакты активдештирип,

окуучулардын оозеки, жазуу речин өнүктүрөт. Сөздүк жумуштарды дайым эле класста иштетпей, окуучуларга өз алдынча үйдө иштөөгө тапшырма берүү да бир кыйла ийгиликтерди алып келет.

Сөздүктөрдү түзүү иши дүйнөлүк тажрыйбада абдан кеңири тараган. Эгерде, сөздүктөрдүн түзүлүү, калыптануусунун тарыхына кайрылсак, Орхон-Енисей жазма эстеликтери, Махмуд Кашгари, В.В.Радлов, С.Е.Малов, В.В.Бартольд, К.Тыныстановдон баштап, Б.Ю.Юнусалиев, Х.Карасаев, К.К.Юдахин, К.К.Сартбаев, Д.Исаев, А.Акматалиев ж.б. эмгектерин атоого болот. Ошондой эле, жалпы педагогика илимине салым кошкон окумуштуулар катары: А.Осмонкулов, Б.Өмүралиев, И.Бекбоев, Э.Мамбетакунов, А.Ж.Муратов, К.Д.Добаев, Н.Ишекеев, С.Калдыбаев, В.И.Мусаева, Ж.А.Чыманов, С.К.Рысбаев, С.Т.Батаканова, С.Момуналиев, С.С.Сакиева, М.Х.Манликова, Н.А.Ахметова, К.Биялиев, А.Мукамбетовалардын ысымдары атоого татыктуу.

Кыргыз тили Кыргызстандын эл аралык аренада мамлекеттик тил катары карым-катнаш жасоонун зарыл тилдик каражаты болгондугуна карабастан, сөздүктөр менен иштетүү аркылуу кыргызча кеп байлыгын жыйноо жаңыдан гана иликтене баштады. Кыргыз тилин окутууда жогорку окуу жайлардагы педагогика адистигиндеги студенттерди сөздүктөр менен иштетүү аркылуу кыргызча кеп байлыгына үйрөтүү маселелери али изилденбегендиги, анын биринчи жолу иликтөөгө алынышы илимий иштин **актуалдуулугун** аныктап турат.

Изилдөөнүн жаңылык деңгээлин төмөнкүлөр менен аныкталат:

– сөздүктөрдүн түзүлүү, калыптануу тарыхы, алардын түрлөрү жана типтери боюнча илимий-теориялык, илимий-педагогикалык, илимий-методикалык адабияттар талдоого алынып, жалпылаштырылган;

- сөздөрдүн которулушундагы өзгөчөлүктөрү, кыргызча кепти байытууда сөздүктөрдүн ролу, маани-маңызы жана алардын лексикалык, грамматикалык жактан түзүлүштөрү аныкталган;

– жогорку окуу жайларда педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кепин байыта турган сөздүктөрдү түзүүгө коюлуучу лингво-дидактикалык талаптар иштелип чыккан;

– педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кепин байытууда сөздүктөр менен иштөөнүн жолдору, формалары, ыкмалары, методдору сунушталган;

– жогорку окуу жайларда педагогика адистигиндеги студенттерге кыргыз тилин окутууда сөздүктөр менен иштетүү аркылуу кыргызча кепин байытуу боюнча иштелип чыккан илимий-методикалык негиздер

педагогикалык тажрыйбада сыноодон өткөрүлгөн жана практикада колдонууга сунуш кылынган.

Изилдөөнүн **максаты**: Жогорку окуу жайларда педагогика адистигиндеги студенттерге кыргыз тилин окутууда сөздүктөр менен иштетүү аркылуу кыргызча кепин байытуунун илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу жана аны педагогикалык эксперименттик методдор аркылуу тажрыйбада сыноодон өткөрүү, практикага сунуш кылуу.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлган:

1. Сөздүктөрдүн түзүлүү, калыптануу тарыхы, алардын түрлөрү, типтери жана сөздөрдүн которулушундагы өзгөчөлүктөрүн, кыргызча кепти байытууда сөздүктөрдүн ролун, маани-маңызын жана алардын лексикалык, грамматикалык жактан түзүлүштөрүн аныктоо;

2. Жогорку окуу жайларда педагогика адистигиндеги студенттерге кыргыз тилин окутууда сөздүктөр менен иштетүү аркылуу кыргызча кепин байытуу боюнча иштелип чыккан илимий-методикалык негиздерди педагогикалык эксперименттик методдордун жардамы менен сыноодон өткөрүү жана практикада колдонууга сунуш кылуу.

3. Сөздүктөрдү түзүүдө коюлуучу лингво-дидактикалык талаптар, педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кепин байытууда сөздүктөр менен иштөөнүн жолдору, ыкмалары, формалары жана методдорун иштеп чыгуу.

Диссертациянын түзүлүшү системалуу жана логикалык жактан ырааттуу.

Диссертациянын **биринчи главасы** “Кыргызча кепти байытууда сөздүк менен иштөөнүн илимий-теориялык негиздери” деп аталып, башталгыч класстардын кыргыз тили окуу китептерин жана окуу куралдарын алгач негиздеген тунгуч агартуучулардын эмгектери тарыхый талдоого алган. Башталгыч класстардын окуу китептеринин негиздөөчүлөрүнүн ичинен алгачкы агартуучу катары Сатыбалды Нааматовдун, ошондой эле, профессор Каратай Сартбаевдин башталгыч класстар үчүн жазган эмгектери кеңири иликтөөгө алынган. (11-18-бб.).

“Сөздүктөрдүн түзүлүү, калыптануу тарыхына жана сөздөрдүн которулушундагы өзгөчөлүктөрү” деген экинчи параграфта (18-47-бб.)

өздүктөрдүн түзүлүү, калыптануусун тарыхый-хронологиялык метод менен Орхон-Енисей жазма эстеликтери, Махмуд Кашгари, В.В.Радлов, С.Е.Малов, В.В.Бартольд, К.Тыныстановдон баштап, Б.Ю.Юнусалиев, Х.Карасаев, К.К.Юдахин, К.К.Сартбаев, Т.К.Акматов, Э.Абдулдаев, Д.Исаев, А.Турсунов, Б.Орузбаева, Д.Шүкүров, С.Яншансин, Л.З.Будаговдордун эмгектери иликтөөгө алынган.

Тилдин баюусунун булагы бул – ошол тилде сүйлөгөн элдин саны жана алардын өз эне тилине карата жасаган сый-урмат мамилесине жараша аныктала тургандыгына басым жасалып, учурдагы дүйнө жүзүндөгү элдердин санына жараша алардын тилдеринин ал-акыбалы тууралуу статистикалык маалыматтарга таянуу менен бай материалдар чагылдырылган. Ошондой эле, сөздөрдүн туура эмес которулушу, мисалы, “Манас” эпосундагы Манас туулганда сүйүнчүлөгөндө кыркка таяп калган Жакыптын “артымда калган туягым” деген сөзүн “оо мое копыто” деп, орусча андан да англис тилине туура эмес которулуп кеткендиги, ошондой эле, *автор – чыгаруучу; активный – шылуун; боевой – урушчаак; депутат – өкүл; деятель – белдүү; искусство – чеберчилик* сыяктуу сөздүн маанисинин бузулушу ж.б.у.с. Ушундан улам, сөздүктөрдө сөзмө сөз эмес маанисине карата түп нускадан которуу менен бирге эле, сөздүн түпкү этимологиялык маани-маңызын эске алуу, ошондой эле, орус тилинин кыргыз тилинин сөздүк байлыгына тийгизген таасири (ирет-ряд, меш-печь, ыстарчын-старшина ж.б.), айрым чет тилден кирген сөздөрдү которуунун зарылдыгы, лексикология, лексикография илимин окутууну күчөтүү маселелери белгиленген.

Түрк дүйнөсүндө сөздүк түзүү иши маданий-этнографиялык, энциклопедиялык мураска айланган Махмуд Кашкаринин “Түрк тилдеринин сөздүгүнөн” (“Дивану лугат-ит түрк”) башталгандыгы, бул сөздүктүн 906 беттен турган 1-тому 2011-жылы Илимдер академиясы менен Х.Карасаев атындагы БГУнун тилчи окумуштуулары Т.Токоев менен К.Кошмоковдор тарабынан араб тилинен кыргыз тилине которулуп, академик А.Акматалиевдин жетекчилиги менен басмадан басылып чыкканы айтылган. Болжол менен алганда, 1072-1084-жылдары жазылган бул тарыхый мааниси бар сөздүктө жалпы түрк элдеринин 7500дөй сөзү, 300дөй макал-лакабы, 200дөй ырлары ж.б. камтылгандыгы жана бул маалыматтар Махмуд Кашгаринин чыгармачылык өмүр жолунун тегерегиндеги тилчи, тарыхчы изилдөөчүлөрдүн ар кыл көз караштары, ой-пикирлери да орун алган. Академик В.В.Радловдун 1893-жылы Санкт-Петербурздан басылып чыккан “Түрк тилдеринин жасалуу жолдору” аттуу эмгеги да каралган.

1072-жылдары Махмуд Кашгаринин “Түрк тилдеринин сөздүгү” жазылганы сыяктуу эле, алгачкы сөздүк К.К.Юдахиндики деген менен ага чейин эле, В.В.Радловдун китебинен он жыл мурда 1883-жылы И.Букин деген автор тарабынан “Русско-киргизский, киргизско-русский словарь” аттуу эмгек жарык көргөндүгүн тастыктайт.

Ошондой эле, Х. Карасаев менен И.А.Батмановдун “Кыргызча-орусча-кыргызча сөздүгү” (Казань шаары, 1938-ж.) И.Букиндин аталган сөздүгү

жөнүндө маалыматты казак окумуштуусу А.Н. Нурмуханованын 1982-жылы жарык көргөн “Kazirgi kazak tili” аттуу китебинен [128.68-б.] тапкандыгы белгиленет. Х.Карасаев, И.А. Батмановдордун, К.К. Юдахин, Х.Карасаев ж.б. сөздүктөрүнүн пайда болушуна карата факты-материалдар келтирилген.

Диссертациянын экинчи главасы “Педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөө боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору” деп аталып, изилдөөнүн материалдарына жана методдоруна токтолуп, педагогикалык эксперименттин жүрүшү берилет (52-76-бб.). Изилдөөдө байкоо методу, салыштыруу методу жана жалпылоо методдору аркылуу студенттердин алгачкы билим деңгээлдери териштирилген. Тажрыйбанын бардык этабында студенттер менен аңгемелешүү методу жигердүү пайдаланылган.

“Кыргыз тили”, “Кыргыз тилинин практикалык курсу”, “Кыргыз тили жана адабияты” дисциплиналары боюнча эксперименттик тапшырмаларды аткарууда студенттердин кыргыз тили боюнча сөз байлыктарынын канчалык деңгээлде экендиги текшерилген жана кыргызча кебин байытуунун педагогикалык шарттары түзүлгөн. Тажрыйба учурунда азыркы күндө техникалык каражаттар өндүрүштө, окуу жайларда, мектептерде кеңири жайылып, өзгөчө өспүрүмдөргө ар кандай кырдаалдарда өзүнүн таасирин тийгизип жаткандыгы, ошону менен бирге эле, жаңы сөздөр жабыла киргендиги белгиленген (55-б.). Изилдөөнүн аңгемелешүү, сурамжылоо, байкоо жүргүзүү, анкета алуу методдору аркылуу изилдөөгө алынган иштин илимий божомолунун канчалык туура экендигин тастыкталган. Сабактын мазмунун жана формасын аныктоочу дидактикалык принциптер, студенттерге карата окутуучунун мамилеси, сабактагы илимий-педагогикалык негиздер, студенттердин сабакка катышуусу, сабакты өздөштүрүү деңгээлдери, кыргыз тилине болгон кызыгуулары, студенттердин билимин баалоо жана андагы психологиялык абалдарды аныктоодо талдоо, анализдөө методдору колдонулган (64-б.).

Педагогикалык эксперименттик сыноолор оозеки формада жана жазуу жүзүндө да жүргүзүлгөн. Педагогикалык эксперимент методу, негизинен, И.Арабаев атындагы КМУнун жана К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун педагогика факультетинин 1-2-курсунун студенттеринин катышуусу менен өткөрүлгөн. Педагогикалык эксперимент методу үч этапта ишке ашкан. 1-констатациялоочу этапта билим деңгээлдерин байкоо жана жалпылоо методу, 2-үйрөтүүчү этапта ар түрдүү тапшырманын аткарылышы, айтып берүү, өзүнүн мисалдары, оозеки, жазуу иштери аткарылган. 3-текшерүүчү этапта эксперименталдык топ менен контролдук топтордун

жыйынтыктары сандык жана сапаттык жактан салыштырылып, жыйынтыктар чыгарылган (64-75-б.).

Диссертациянын **үчүнчү главасы** “Педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөнүн методикасы” (78-138-бб.) деп аталып, сөздүктөрдү түзүүдө лингводидактикалык талаптар, Махмуд Кашкари (“Түрк тилдеринин сөздүгү”), Х.Карасаев, К.К.Юдахин ж.б. сөздүктөрдүн түрлөрү жана типтерине, кыргызча кепти байытууда сөздүктөрдүн ролу маани-маңызы жана алардын лексикалык, грамматикалык жактан түзүлүштөрүнө, кыргызча кепти байытууда студенттердин өз алдынча иштеринин мааниси жана анын багыттарына, студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүктөр менен иштөөнүн жолдору, ыкмалары, формалары жана методдоруна токтолгон.

“Кыргызча кепти байытууда студенттердин өз алдынча иштеринин мааниси жана анын багыттары” деген бөлүмдө педагогика багытындагы 1-2-курстун студенттеринин кыргызча кепти байытууда сөздүк менен иштөө боюнча өз алдынча иштеринен күтүлүүчү натыйжалар көрсөтүлгөн (129-138-бб.).

- 1.Студенттердин лексикографиялык компетенттүүлүгү калыптанат – сөздүк менен иштөөгө, андан керектүү маалыматты таба алышат;
 - 2.Коммуникативдик компетенттүүлүгү калыптанат – таанып-билүүчүлүк жана коммуникативдик милдеттерди чечүү үчүн сөздүктөргө кайрылуунун зарылдыгын билишет;
 - 3.Конкреттүү милдеттерге ылайык керектүү сөздүктү тандай алууга көнүгүшөт;
 - 4.Сөздүктүн текстин кабыл алуу менен андан тигил же бул сөз тууралуу керектүү маалыматты жыйнай алуу ыкмасына машыгышат;
 - 5.Терминологиялык сөздүк, котормо сөздүктөр менен иштей алуу тажрыйбаларына ээ болушат;
 - 6.Сөздүктүн сөздүгү бул – түшүндүрмө сөздүк экендигин таанып билишет;
 - 7.Сөздүктөр менен иштөө аркылуу кыргызча кеп байлыгына ээ болушат;
- Өз алдыларынча сөздүк түзө билүү ыкмасын өздөштүрүшөт (138-б.).

Иштин аягында изилдөөнүн жалпы жыйынтыктары, корутундулар жана практикалык сунуштар, адабияттардын тизмеси берилген.

Бейшеев Төлөгөндүн “Педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөнүн методикасы” аттуу диссертациялык ишинде берилген илимий жоболордун, жыйынтыктардын жана сунуштардын негизделиш даражасы жогору жана анын практикалык мааниси кыргыз тилин окутууда окуу-методикалык колдонмолорду түзүүнү өркүндөтүүдө, жогорку окуу жайларда педагогика адистигинде кыргыз тилин

окутууда сөздүктөр менен иштөөгө үйрөтүү менен кыргыз тили, кыргыз тилинин практикалык курсу окуу дисциплиналарын окутуунун мазмунун байытып, анын натыйжалуулугун арттырууга жардам берет.

Диссертациянын авторефератында изилдөөнүн мазмуну, негизинен, чагылдырылган, андан эмгектин логикасын андап билүүгө болот. Иштин теориялык ойлору практикада сынактан өткөрүлгөн.

Жарыяланган эмгектердин саны – 13 жана алар теманын негизинде жазылган, ЖАК талап кылган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациялык изилдөөдө педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөнүн методикасы теориялык жана практикалык орчундуу маселелери ийгиликтүү аныкталышы менен бирге, иштин жалпы сапатына анча таасир эте албаган айрым кемчиликтер да кездешет. Алар:

1.Биринчи главанын биринчи параграфында эки гана агартуучунун: С.Нааматовдун, К.Сартбаевдин эмгектери иликтөөгө алынган, И.Арабаев, К.Тыныстановдун ж.б. эмгектери да талдоого алынганда болмок.

2.Үчүнчү главанын бешинчи параграфында студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүктөр менен иштөөнүн жолдору, ыкмалары, формалары жана методдору аралашып, такталбай калган.

Ырас, жогоруда айтылган сунуштар иштин илимий мазмунуна терс таасирин тийгизбейт, диссертациялык иш педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөгө үйрөтүүдө педагогика илиминде ырааттуу жана учур талабына ылайык иштелип чыккан олуттуу эмгек.

Жыйынтыктап айтканда, Бейшеев Төлөгөндүн “Педагогика адистигиндеги студенттердин кыргызча кебин байытууда сөздүк менен иштөөнүн методикасы” аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз тили) адистиги боюнча диссертациялык иши жана анын авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялоо комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү жобосунун» талаптарына ылайык иштелип чыккан эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн автору Бейшеев Төлөгөн аталган адистик боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент,

К.И.Скрябин атындагы КУАУнун Мамлекеттик тил

жана тарбия иштери боюнча проректору,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

Батаканова С.Т.

Дата поступления отзыва

ВДС 213.18.580 30.11.2019г

Уф. секр. ДС : Д.А. Осмурбаева Д.К.